

דו"ח התקדמות, סוף קיץ תשע"ח

יצחק ברוך רוזנבלום

לקראת תום תקופת מחקרי במסגרת מכון "עד הנה", מזה למעלה משנתיים וחצי, אני שמח על ההזדמנות הכפולה שנקרתה לפניי: לעדכן בהרחבה על פירות מחקרי, ולהודות מעומק הלב על שניתן לי עד עתה.

נכנסתי אל מכון "עד הנה" במהלך חורף תשע"ו, עם הצעה צנועה לעסוק בההדרת כתביו של רבי **צבי הירש חיות** זצ"ל, רבה של ז'ולקייב שבגליציה, במחצית הראשונה של המאה ה-19. הרב חיות היה מייצג טיפוסי של 'הרב המשכיל', תלמיד חכם בעל שיעור קומה ממשפחה מיוחסת בקהילות ישראל שבפולין, אשר במקביל לפעילותו הרבנית השוטפת שלח ידו במחקר היסטורי ועמד בקשרים קרובים עם משכילי דורו. בייחוד, נודעה הידידות הקרובה בינו ובין בן עירו, נחמן קרוכמל. מתוך עניין אישי, ביקשתי לעסוק בדמותו ובהגותו, כשער לאחד הנסיונות המפוארים והמרתקים בתולדות עמנו, לשילוב בין תורה וחכמה.

ככל שהעמקתי בהיכרות עם הרב חיות ובלמוד משנתו, וככל שהעשרתי את ידיעותיי על תקופת חייו וקורות ישראל בה, כך התחלתי לעמוד על מלוא היקפה של **תנועת ההשכלה התורנית בגליציה**. משם, נסללה הדרך למיקוד תחום המחקר שלי: משך כשנתיים עסקתי במיפוי אישים, ספרים, אירועים ומגמות בתולדות תנועה רוחנית זו שהתפתחה לצד החסידות, במקביל ובניגוד לה, אף אם אמנם לא נחלה הצלחה דומה, וסופה שגוועה.

בסוף החורף האחרון, הופיע מאמרי הראשון בכתב עת אקדמי, "**מורה הנבוכים בין משכילי ולמדני גליציה**" (דעת: כתב עת לפילוסופיה יהודית וקבלה 85 (2018), עמ' 189-228). במאמר זה תיארתי את קורותיו של פולמוס סוער שהתנהל בראשית שנות הארבעים של המאה ה-19 בגליציה, סביב הגותו הפילוסופית של הרמב"ם. העיסוק בפרשייה זו הביא עימו עיסוק בכתבי יד שונים שנתרו גנוזים מן הפולמוס, ובימים אלה אני עומד להדפיס ספרון קטן, כבן 100 עמודים, ובו מכתב בעל ערך רב מאת ר' אליקים גצל בן יהודה המילואהגי, מן הדמויות הססגוניות בהשכלת גליציה. שם הספר "**ימין משה**", וכותרת המשנה שלו היא: "מכתב פולמוס מאת ר' אליקים גצל המילואהגי המגן על כבוד הרמב"ם וספריו מיד שמואל דוד לוצאטו". הספר עומד לצאת לאור בשבועות הקרובים במסגרת סדרת ספרי תעודות שאוציא בע"ה בהוצאה פרטית.

תנועת ההשכלה במזרח אירופה בכלל ובגליציה בפרט, היא מן התחומים הנחקרים ביותר בתולדות ישראל בעת החדשה, ועם כניסתי אל מחקר ההשכלה התורנית בגליציה, כסבור הייתי שלא ניתן לחדש בה דבר. הופתעתי ושמחתי לגלות שאם אמנם נחקר היטב פועלם של האישים המרכזיים בתנועת ההשכלה בגליציה, כדוגמת רנ"ק, שי"ר, יה"ש ואחרים, הרי שמשכילים מסדר שני, אלו שלא קנו לעצמם תהילת עולם אף שהיו פעילים מאוד בתקופתם, כמעט שלא נחקרו.

במסגרת המחקר על פולמוס הרמב"ם, נחשפתי לדמויותיהם של שלושה סופרים צעירים שבתחילת דרכם כינו עצמם בשם הקבוצתי "הרואים". אלו הם יעקב בודק, אברהם מנדל מור ונחמן יצחק הכהן פישמן, ילידי לבוב כולם, שעסקו כל ימיהם במחקר ובהוצאה לאור של ספרות

משכילית מגוונת. גיליתי שקורות חייהם של השלושה, בפעילותם המשותפת כמו גם בעיסוקיהם העצמאיים, יש בהם כדי להעשיר מאוד את הבנתנו בכל הנוגע לתהליך התפשטותה של ההשכלה במחצית הראשונה של המאה ה-19 בגליציה, ובשל כך השקעתי הרבה בחקר דמויותיהם ויצירתם. מחקרי על אודות אישים אלו הוא חלוצי, פרט ליצירותיו של פישמן, שנידונו מן הזווית הספרותית על ידי ד"ר נעמי זהר בעבודת הדוקטור שלה.

בשנה שעברה, העברתי הרצאה בקונגרס העולמי ה-17 למדעי היהדות (בתאריך 07/08/2017), ובה סקרתי את קורות חיי שלושת האישים. ההרצאה נשאה את הכותרת: **'הרואים' - לגלגוליה של חבורת משכילים תורניים בלבוב**. במהלך השנה האחרונה נחשפתי לצרור כתבי יד שהיה גנוז עד כה, ובו כעשרים מכתבים משלושת הרואים. זאת לצד מכתבים נוספים שעודם בכתבי יד אשר תצלומיהם נמצאים במכון לתצלומי כתבי יד בירושלים. משלל החומרים שהצטברו אצלי, ערכתי פרק מקיף לתולדות חייהם בספרי, עליו אפרט להלן. בנוסף, אני שוקד כעת על קיבוץ מכתביהם של בודק, מור ופישמן והדפסתם כספר, **אגרות תורניים משכילים**, במסגרת סדרת ספרי התעודות שהוזכרה לעיל.

באשר לאישים המפורסמים בהשכלת גליציה, זכיתי לתרום כמה תרומות צנועות לחקר תולדותיהם. בכנס שנערך במרכז זלמן שז"ר לציון מאה וחמישים שנה לזכרו של שלמה יהודה רפפורט (שי"ר), העברתי הרצאה שכותרתה: **"שי"ר מבעד לכתביו התורניים"** (בתאריך 15/10/2017), ובה תיארתי את ההיבט התורני-למדני בכתביו של שי"ר. בכך ביקשתי להאיר את המשמעות הקריטית שיש למוצאו הלמדני של המשכיל הגליצאי, בדרך להבנה טובה יותר של דמותו והקשרו ההיסטורי. במחברת טיוטות של שי"ר, הגנוזה בפראג, גיליתי כתבי שחרות של שי"ר, חידושי תורה על סדר הש"ס, ואף תחילת חיבור על שולחן ערוך אבן העזר. במהלך הכנת ההרצאה ריכזתי כעשרים תשובות הלכתיות של שי"ר, רובן בכתב יד, ובמסגרת סדרת ספרי התעודות אדפיס בע"ה גם אסופת כתבים הלכתיים של שי"ר, תחת השם **חידושי רבי שלמה יהודה**.

עסקתי גם בהתחקות אחר מה שמכונה "חוג רנ"ק" בספרות ההיסטורית על תנועת ההשכלה בגליציה, וגיליתי הבדל משמעותי בין הדימוי ההיסטוריוגרפי לעובדות ההיסטוריות. החל מאמצע המאה ה-19, כאשר עוצב הנרטיב ההיסטורי של השכלת גליציה, בייחוד על ידי המשורר מאיר לטריס, הביוגרף הראשון של רנ"ק, תואר רנ"ק כרבם המובהק של חבורת משכילים, תלמידים שלמדו אצל רבם בתקופות ממושכות וקיבלו את תורתו. בחינה קפדנית של שמות התלמידים ושל המקורות ההיסטוריים מאירה תמונה שונה, צנועה הרבה יותר. היא ממקמת את דמותו של רנ"ק כמקור השראה וכדמות מוערכת, יותר מאשר רב המורה בפועל. את ממצאי מחקרי זה שילבתי בספרי, שיתואר להלן. חלק מן הממצאים הללו אציג בע"ה בהרצאה שאעביר בחודש זה במסגרת פורום החוקרים של העמותה, בספרייה הלאומית בירושלים (בתאריך 27/08/2018), תחת הכותרת: **"מפעלו האינטלקטואלי של רנ"ק על רקע ההשכלה התורנית בגליציה"**.

במהלך השנה האחרונה נחשפתי לאוצר גנוז, אוסף ובו 14 מכתבים ארוכים מאת יהושע העשיל שור (=יה"ש), עורך כתב העת "החלוץ" ומן הרדיקליים שבמשכילי גליציה, אל שמואל דוד לוצאטו (=שד"ל). כתב היד מצוי בידים פרטיות, וקיבלתי את הרשות להעתיקו ולהדפיסו. מכתבים אלו היו מבוקשים מאוד על ידי חוקרי יה"ש בעשורים האחרונים, ונחשבו עד עתה לאבודים. מכתבי

התשובות של שד"ל התפרסמו זה מכבר, באגרות שד"ל על תשעת חלקיהם, אך מכתביו של יה"ש היו חסרים מאוד להשלמת התמונה המלאה. יה"ש היה בראשית דרכו אברך תלמיד חכם תושב ברודי, עשיר ומיוחס, שנטה אט אט להשכלה עד שתפס את העמדה הקיצונית ביותר בהשכלה הגליצאית, הטיף לתיקונים בדת ולחם מלחמת חרמה ביהדות המסורתית. מי שליווה אותו כמעט בכל שלבי חייו, עד לניתוק היחסים עמו בעקבות מאמריו ב"החלוץ", היה שד"ל האיטלקי, שהשפיע עליו רבות באמצעות תכתובת קבועה משך כ-20 שנה. בין המכתבים שבידי נמצא המכתב הראשון ששלח יה"ש לשד"ל, בשנת תקצ"ב, וככל הנראה המכתב האחרון, משנת תרי"ב, בטרם נותקו הקשרים על ידי שד"ל. מכתבים אלו נותנים תמונה עשירה ומרתקת של תהליכי 'ההתמשכלות' של יה"ש, וחשובים מאוד להכרת התקופה וקורותיה. אלו עומדים להידפס בע"ה בקרוב ממש, במסגרת סדרת ספרי התעודות, תחת השם: **מברודי לפאדובה, ציור מכתבי יהושע העשיל שור ושמואל דוד לוצאטו.**

ככל שהרחקתי נדוד מתוכנית המקורית, לעסוק בדמותו וכתביו של ר' צבי הירש חיות, לא זנחתי אותה. למדתי בקביעות את כתביו של הרב חיות הנדפסים, ואף מיפיתי את כל כתבי היד הידועים לנו כיום ממנו. קונטרסים, מכתבים, תשובות הלכתיות ומחברות חידושי תורה. מתוך שחקרתי את כתביו בכלל, ומכתביו בפרט, עמדתי על תיאור מדויק יותר של יחסי ההשכלה והתורה באישיותו, והקדשתי לכך פרק מיוחד בספרי שיתואר להלן. עודני מקווה לעסוק בההדרת כתביו של הרב חיות, ולאחרונה קיבלתי תרומה יפה שתוקדש לעבודת העריכה של ספר **"תורת נביאים"**, ספרו הגדול והיסודי של ר' צבי הירש חיות. לאחרונה השלמתי את העתקתה של התכתבות ענפה בין הרב חיות לרבה של פאדובה, ר' מרדכי שמואל גירונדי. מסמך מרתק הנפרס על פני עשרות מכתבים, מהם ניתן ללמוד רבות על הרב חיות ועל תקופתו. מכתבים אלו עומדים להתפרסם בקרוב ממש.

במהלך החודשים האחרונים ריכזתי את כל מאמציי לסיכום המחקרים השונים, לכלל ספר ערוך הסוקר את תנועת ההשכלה התורנית בגליציה. שמו הזמני של הספר הוא: **"התורני המשכיל"**, וכותרת המשנה שלו היא: **"פרקים בתולדות ההשכלה התורנית בגליציה"**. הספר כולל ששה פרקים, ובהם אני מנסה לצייר תמונה כוללת של ההשכלה התורנית, כתנועה רוחנית-אינטלקטואלית משמעותית בתולדות יהודי גליציה. **בפרק הראשון** אפיינתי את התופעה בקווים כלליים, **ובפרק השני** סקרתי בהיקף רחב ארבעה מופעים שלה, בציר זמן כרונולוגי: ההשכלה התורנית בזאמוטש, אותה אני רואה כביטוי המוקדם המקיף ביותר של התופעה, ההשכלה התורנית בברודי, בלבוב ובז'ולקייב. במסגרת תת-הפרק על ז'ולקייב הבאתי את ממצאי מחקרי על חוג רני"ק שתואר לעיל. **בפרק השלישי** ייחדתי את הדיבור על הרב המשכיל התורני, ובו הובאו ממצאי מחקרי על אישיותו של הרב חיות, כמתואר מעלה, לצד עיסוק רחב בדמויותיהם של רבנים נוספים - שי"ר, ר' שמואל ולדברג, ר' יוסף דמשק ואחרים. **הפרק הרביעי** עוסק בקורותיהם של הרואים, לצד התייחסות למשכילים נוספים מסדר שני. מאמרי על פולמוס הרמב"ם הוא **הפרק החמישי**, **ובפרק השישי** אני מבקש להתייחס לתקופת השקיעה של ההשכלה התורנית בגליציה, במחצית השניה של המאה ה-19. שם אאיר את תפקידם של כתבי העת הרבים שנפוצו באותה תקופה, כדוגמת עברי אנכי, המבשר ואחרים. לא השלמתי עדיין את עריכת הספר, ואני שוקד עליו בימים אלו.

כפי שניתן להתרשם, תחום המחקר שלי במכון "עד הנה" הלך והתרחב, ובמסגרתו זכיתי לעסוק בשלל נושאים ואישים, ובע"ה אף לפרסם לא מעט חומרים בעלי ערך היסטורי רב. נכנסתי אל המכון מתוך ראייה אופקית די מצומצמת, ויצאתי ממנו כשעולם שלם נפרס לפניי. על ההזדמנות המיוחדת הזו שניתנה לי, אני אסיר תודה מעומק לבי. אין זה כלל מובן מאליו, והרי זה תזיון נפלא לקבל סיוע נדיב כל כך, למימוש חלומות יצירה בהיקף כה רחב. בשנה הקרובה אני מתעתד בע"ה להמשיך את מפעלי ההוצאה לאור שהתחלתי בהם, ואין בפי המילים להוקיר את הדחיפה הגדולה שנתן לי מכון "עד הנה" לשם כך. על זאת אומר אך תודה פשוטה וכנה. תודה!

משך כל התקופה הזו, ראשי המכון ועובדיו עשו כל שביכולתם לסייע ולתמוך בכל דרך. בתבונה וברגישות רבה הם יצרו פלטפורמה נפלאה ליצירה חופשית ומקצועית כאחד. המפגשים השבועיים במכללה, ההרצאות המעשירות, התמיכה הטכנית בכל תחום, העניין המיוחד שגילו בכל מחקר - כל אלו היוו בעבורי מקור כוח בעל עוצמה רבה, שתועלתו ותוצאותיו לא יסולאו.

כמי שהורגל לעבוד וליצור במסגרות שונות ומגוונות, אוכל לומר בבטחה כי השילוב הנבון בין מקצועיות לאנושיות שנרקם בין כתלי מכון "עד הנה" הוא נדיר מאין כמותו. אין לי ספק שהוא העומד מאחורי הצלחתי והצלחת חבריי במחקרינו בעבר ובעתיד. יבורכו כל אנשי המכון, מנהליו ועובדיו, בברכת הצלחה רבה בהמשך דרכם.